

Z

ZAMANCILAR

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus işgali ve sömürüsüne karşı Orta Asya'da yaşayan fikir adamlarının oluşturduğu hareket.

ذرضظ

Dinî, felsefî ve siyasî amaçları olan Zamancılar hareketi Kalıgul Bay Uulu (ö. 1855), Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Ötö Kökö Uulu, Sağınbay Orozbak Uulu, Aldaş Moldo Ceenike Uulu, Bayımbet Abdırakman Uulu (ö. 1942) gibi Kırgız düşünce adamları tarafından geliştirilmiştir. Ancak hareketin kökenlerini, Ahmed Yesevî yolunu izleyenlerin en önemlilerinden biri olan Hakîm Ata Süleyman Bâkırgâni'nin (ö. 1186) *Akır Zaman Kitabı* (Âhir zaman kitabı) adlı eserine kadar geri götürmek mümkündür. XVIII. yüzyılda yaşayan Buhar Cırau Kalkamanlı'nın *Akır Zaman* adlı eseri Bâkırgâni'nin kitabındaki düşüncelerin devamı olarak gösterilebilir. Hareketin temsilcileri eserlerinde zamanla ilgili düşüncelerini, özellikle yaşadıkları zamanın problemlerini dile getirdikleri ve zaman kavramını eserlerinin başlıklarında sıkça kullandıkları için kendilerine Zamancılar adı verilmiştir. Örnek olarak Kalıgul Bay Uulu'nun *Akır Zaman*, Arstanbek Buylaş Uulu'nun *Tar Zaman* (Dar zaman), Moldo Kılıç Şamırkan Uulu'nun *Zar Zaman* (Zor zaman), Ötö Kökö Uulu'nun *Zaman*, Aldaş Moldo Ceenike Uulu'nun *Hal Zaman* adlı eserleri zikredilebilir.

1721'de Rus Çarlığı'nın yerine kurulan Rusya İmparatorluğu bütün gücüyle geniş toprakları kendi hâkimiyetine almaya başladı, bu süreçte izlenen sömürü ve Ruslaştırma politikası her yerde tepkiyle karşılandı. Ruslar'ın XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'da yürüttükleri benzer faaliyetlere karşı etkili direnişler gösterildi. Buna karşılık Ruslar'ın 1840'ta Kazakistan'daki göçebe halkları egemenlik altına almaları aralarındaki iç çekişmelerden dolayı güçlü bir direniş görmedi. Rusya İmparatorluğu'nun Kırgızlar'ı hâkimiyetine alması 1855'ten başlayarak 1876 yılına kadar devam etti. Ruslar'ın Kırgızistan'ı işgallerinde ise ülkenin güneyinde yaşayan Kırgızlar kuzeydekilere göre daha güçlü bir direniş

gösterdiler (Kenensariyev, s. 68-305). Rusya İmparatorluğu'nun bu yayılmacılık ve sömürü politikasının bazı Kırgız düşünürlerini çok tedirgin ettiği görülür. İmparatorluğa bağlı müslüman halklar arasında ekonomik ve kültürel bakımdan nisbeten gelişmiş bir düzeyde bulunan Tatarlar daha XVI. yüzyıldan itibaren yoğun bir Ruslaştırma politikasına mâruz kaldılar. Buna karşı direnmeye çalışan Tatar aydınları geçmişte Çağatay Türkçesi'yle yazılmış dinî ve tasavvufî eserleri bastırarak müslüman kitleler ve özellikle Orta Asya'da yaşayan halklar arasında yaymaya çalıştılar. Bu eserler içinde Süleyman Bâkırgâni'nin *Akır Zaman Kitabı* da vardı (*Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, II, 559). Bu durum o dönemlerde bütün Türk halkları arasında çok yakın fikrî, siyasî ve kültürel ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya halkları üzerindeki işgal, sömürü ve asimilasyon politikasının hız kazandığı dönemde Zamancı hareketin de yeniden canlandığı söylenebilir (a.g.e., II, 559). Bunun en açık örneği, Kalıgul Bay Uulu'nun daha Kırgız toprakları Ruslar tarafından işgal edilmeden önce Kazaklar'ın yaşadığı felâketleri anlatarak yakın zamanda bu felâketlerin Kırgızlar'ın da başına geleceğini haber vermesidir (*Akılman Kalıgul*, s. 24-25). Ruslar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırgızistan topraklarını işgale başlayınca bölge halkı çok tedirgin oldu. Dönemin önde gelen Kırgız aydınları, Ruslar'ın uyguladığı Ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma siyasetine karşı toplumun bilinçlenip direniş göstermesini sağlamak amacıyla gelecekte ne tür tehlikelerin ortaya çıkacağı konusunda halkı uyarmaya çalıştılar. Meselâ Zamancı düşünür Kalıgul, "... öyle bir zaman gelir ki hoca-mollalar ortalıktan kaybolup din kısıtlanan zaman olur. Oruç tutulmayan, namaz okunmayan, din kısıtlanan zaman olur..." der (*Muras: Kalıgul*,

Arstanbek, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Cenijok, Toktogul, s. 29). Aynı düşünceleri Moldo Kılıç da şu şekilde dile getirir: "Zavallılar ağlarlar zalimlerden, oruç ve namaz bozuldu..." (*Ala Too*, I, 129). Zamancı aydınlar, öncelikle bölge halkının dinî hayatına gelecek zararlardan söz ederek onların dinî hassasiyetlerini diri tutmaya gayret ettiler. Bunlar müslümanların kendi değerlerini kaybedeceklerinden kaygı duyuyor, Ruslar tarafından yapılan her türlü girişimin şeriattan sapma sonucunu doğuracağını ve buna karşı dine sıkı sıkıya sarılmak gerektiğini söylüyorlardı (Akunova, IV, 71). Zamancıların eserleri incelendiğinde bu eserlerde dönemin genel durumu, gelişmelerin yönü, devrin ahlâkî, siyasî, felsefî problemleri ele alınarak toplumsal, dinî vb. alanlardaki değişimlerle bunların olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya konmaya çalışıldığı, sadece problemlerin tesbitiyle yetinilmeyip çözümlerinin de önerildiği görülür.

Kendi dönemlerinde ortaya çıkan problemlerin en başta gelen sebebi olarak Ruslar'ın müslüman topraklarını işgal etmesini gösteren Zamancılar, Ruslar'ın materyalist kültürüne karşı kendi inanç ve geleneklerini koruyup geliştirmek amacıyla mücadele verirken kendileri de bir dönüşüm ve değişim içerisine girdiler. Bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel canlanma ve hareketlilik Zamancılar'ın entelektüel zeminini oluşturdu. Rusya İmparatorluğu'nun işgalleriyle ülkelerinde hayat düzeninin değiştiği, insanların ahlâkî yapılarının bozulduğu hususunda görüş birliğine varmaları onlarda yeni bir sorumluluk bilinci geliştirdi (*Muras: Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Cenijok, Toktogul*, s. 33-80). Nitekim kendileri bu tür sorunlara ancak dine dayanmakla çözüm üretilebileceğini ileri sürerler. Yaşadıkları dönemdeki sorunların İslâm'dan uzaklaşmaya paralel olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla bu sorunlardan kurtulmanın da İslâm dinini muhafaza etmek ve hayata hâkim kılmakla mümkün olacağını savundular. Diğer bir ifadeyle Zamancılar İslâm'ı inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, hukuk ve idare bakımından hayata hâkim kılmanın, müslümanlar arasında İslâm'ın özündeki birliği ve dayanışmayı tesis ederek Rusya İmparatorluğu'nun egemenli-

ğinden kurtarmanın fikrî mücadelesini verdiler. Fakat sonraları bazı araştırmacılar Zamancılar'ın kendi dönemlerinde içtimâî, iktisadî ve hukukî hayatta meydana gelen değişiklikleri tam olarak kavrayamadıklarını öne sürdüler (Akmataliev, II, 43). Onların eserlerinde vurguladıkları düşünceler Sovyet dönemindeki birçok yazar tarafından "yeniye karşı gericiliği veya eskiyi tercih" diye yorumlandı (Alahan, s. 69-71). Bu anlayışın sonucunda Sovyetler Birliği döneminde Merkezî Komünist Partisi Kalıgul Bay Uulu, Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç gibi aydınların eserleri için komünizm ideolojisine karşı düşünceler barındırdığı gerekçesiyle yayın yasağı koydular (Akılman Kalıgul, s. 22; Alahan, s. 69-71; İbraimov, s. 28).

Zamancı düşünürlerin Toktogul Satılgan Uulu (ö. 1933) ve Barpı Alikul Uulu (ö. 1949) gibi farklı dinî ve içtimâî kesimlerden birçok düşünürü etkilediği söylenebilir. XIX. yüzyıla ait edebî eserlerin Sovyetler döneminde objektif bir şekilde değerlendirilmemesinin temel sebebi, Zamancı düşünürlerin resmî ideolojiyle bağdaşmayan bir dünya görüşüne sahip olmalarıdır. Bu yüzden Sovyetler döneminde Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç ve diğer Zamancı düşünürlerin eserlerinin yayımlanması bir yana bu eserler uzun yıllar boyunca "tarihe aykırı, dinsel içerikli, reaksiyoner, feodal yapının kalıntıları, dinsel gericilik" gibi sözlerle eleştirildi, bulundurulması ve okunması yasaklandı, bu da Zamancı düşünürlerin eserleri üzerine araştırmalar yapılmasını engelledi (İskenderova, s. 31-33). Sadece Moldo Kılıç'ın *Akır Zaman*'ının 1945'te Tazabek Samançin tarafından yayımlandığı görülür. Buna karşılık Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Zamancılar'ın oluşturduğu fikir hareketinin bıraktığı miras giderek bilimsel ve kültürel bir ilgi alanı haline geldi, bu konuda araştırmalar yapılmaya başlandı. Moldo Kılıç'ın anılan eserinin 1990'da gerçekleştirilen baskısı incelendiğinde bir önceki baskıda dini öven ve Ruslar'a karşı eleştiriler içeren 314 beytin çıkarıldığı görülür (a.g.e., s. 25-29). Ancak Zamancı literatür üzerindeki çalışma ve yayınların yeterli olduğunu, bu eserlerle ilgili doğru değerlendirmelerin yapıldığını söylemek güçtür. Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda Zamancılar'ın eserleri sadece edebî yönden incelendi, bunların dinî ve fikrî muhtevası ihmal edildi. Her ne kadar Zamancılar, kendi dönemleriyle ilgili meseleleri ele alırken kısmen birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olsular da genellikle kültürel ve dinî kimliklerin ko-

runması gerektiği noktasında aynı düşüncüyü paylaştılar.

BİBLİYOGRAFYA :

Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, "Zar Zaman", *Ala Too*, Frunze 1990, I, 129; *Muras: Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Cenijok, Toktogul* (haz. Melis Kurmanalı Uulu Abdıladaev), Frunze 1990, s. 29, 33-80; Taştemir Kenensariyev, *Kırgızistanın Orusiyaya Karatılışı*, Bişkek 1997, s. 68-305; Akılman Kalıgul: *İrlar, Akıl-Nasaattar, Darektüü Bayandar, İlimiy İzildöölör* (haz. S. Musaev – A. Akmataliev), Bişkek 2000, s. 22, 24-25; Canıbekova Venera, *Zalkar Oyçuldardın Door, Zaman Cönündögü Çıgarmalarındaki Ündöştük*, Oş 2000, s. 1; Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek 2004, s. 69-71; Şarapat İskenderova, *Moldo Kılıçın Çıgarmaçılığının İzlenişleri: Keçee cana Bügün*, Bişkek 2006, s. 6-9, 25-29, 31-33; N. M. Akunova, "Kırgızın Zamançı Cana Demokrat Akındanın Çıgarmanındaki Sosiyaldık-Filosofiyalık Oy-Tolgoor", *Kırgız Uluttuk Üniversitetinin Çarçısı*, Bişkek 2012, IV, 71; A. T. Akmataliev, "Akın Zamançılardan Çıgarmanındaki Filosofiyalık- Moraldık Oylordun Çağıldırılışı", *El Agartuu*, Bişkek 2012, II, 41, 43; Osmonakun İbraimov, *İstoriya Kırgızskoy Literaturı XX Veka*, Bişkek 2013, s. 28; "Zamana Ağımı", *Kırgız Sovet Ensiklopediyası* (ed. B. Ö. Oruzbaeva), Frunze 1977, II, 559-560.

ABDİRÂŞIT BABATAEV

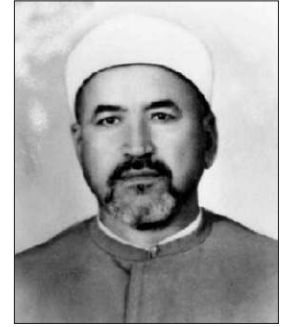
ZÂVÎ, Tâhir Ahmed

(الطاهر أحمد الزاوي)

et-Tâhir b. Ahmed
ez-Zâvî et-Trâblusî
(1890-1986)

Libya'nın bağımsızlığı için mücadele eden siyaset adamı, tarihçi, müftü.

Libya'nın kuzeybatısındaki Trablusgarp'a yaklaşık 50 km. mesafede bulunan Zâviye şehrine bağlı Harşâ köyünde doğdu. İlk eğitimi burada babasından aldı. Sîdî Ali b. Abdülhamîd Camii'nde temel dinî ilimleri okudu ve hocası Muhammed b. Ömer es-Sâlih'in yanında hâfızlığını tamamladı. Ardından Zâviye şehrine giderek Tâhir b. Abdürrezzâk el-Büşti ile Ahmed b. Hüseyin el-Büşti'den fıkıh, Tayyib b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Büşti'den sarf ve nahiv dersleri aldı. 1911'de İtalyanlar'ın Libya'yı işgal etmesi üzerine öğrenimine ara verdi ve hocası Abdurrahman b. Abdülhamîd el-Büşti'nin davetine uyup arkadaşlarıyla birlikte işgalcilere karşı başlatılan millî mücadelede görev aldı. İtalyanlar'ın Trablusgarp'a yönelik saldırıları karşısında en önemli savunma savaşı olarak kabul edilen Hânî savaşına katıldı (26 Ekim 1911). Savaşın ardından Mısır'a gidip Ezher Üniversitesi'ne girdi. Burada Libyalı Ahmed b. Abdullah er-Recîbî ve Tâhir b. Muhammed

Tâhir
Ahmed
ez-Zâvî

en-Ne'âs gibi hocalarla tanıştı. Ahmed b. Mustafa eş-Şerîf ve Hasan Medkûr'dan fıkıh, Ali el-Cihânî el-Misrâtî'den fıkıh ve nahiv, Mahmûd Hattâb ve Yûsuf ed-Dicvî'den tefsir ve hadis okudu. Bu arada İslâm tarihi ve özellikle Libya tarihi konusunda araştırmalar yaptı.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Libyalı mücahidlerle İtalyanlar arasında mütareke imzalanması üzerine Mısır'daki öğrenimine ara veren Zâvî 1919'da Libya'ya döndü ve bazı siyasi faaliyetlere iştirak etti. 1922'de İdrîs es-Senûsî'yi Trablusgarp'a davet için Ecdâbiye'ye giden heyette yer aldı ve aynı yıl yapılan Giryân Konferansı'na katıldı. Kabileler arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmak için gayret sarfetti. Ancak İdrîs es-Senûsî'nin direnişi bırakarak Libya'nın bağımsızlığı için İtalyanlar'la görüşmelere başlaması üzerine 1924'te ikinci defa Mısır'a gitti ve aralıklarla Ezher Üniversitesi'ne devam ederek 1938'de öğrenimini tamamladı. 1940'ta Mısır vatanışlığına girdi. Abdurrahman Azzâm'ın desteğiyle Vakıflar Bakanlığı'nda çalışmaya başladı ve bu görevini bazı aralıklarla 1953 yılına kadar sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nda İtalyan-Alman kuvvetlerinin yenilip Libya'yı terketmesinin ardından barış antlaşmaları imzalanıncaya kadar Trablus ve Bingazi İngiliz, Fizan ise Fransız askerî idaresine bırakıldı. Bunun üzerine Zâvî, Libya'da siyasi birlik ve bağımsızlığın sağlanması, Libya'nın Arap Birliği'ne üye olması için faaliyetlerde bulunmak amacıyla Kahire'de Trablus Komitesi'ni kurdu. Libya'nın tarihi, direniş hareketleri ve ülkenin bağımsızlığı meselelerine önem verdi. Bu maksatla Mısır'ın *el-Ahbbâr* gazetesinde siyasal içerikli yazılar yazdı, Libya işgaline karşı halkı direnişe çağırdı.

1950'de İngiliz işgalindeki Libya'yı ziyaret eden Zâvî ülkesinin bağımsızlığı için birtakım girişimlerde bulundu. Ertesi yıl Libya, Birleşmiş Milletler aracılığı ve İngilizler'in desteğiyle Kral İdrîs es-Senûsî'nin liderliğinde bağımsızlığını ilân etti. Zâvî bu gelişmenin ardından Mısır'a döndü.